

מסרק דרומי *Scandix australis*

עפר כהן ואבי שמידע

הסוג **מסרק** (משפחת הסוככיים) הוא מהמצויים והנפוצים ביותר ברחבי הארץ. המין השכיח בישראל הוא **מסרק איברי**, ואילו **מסרק שולמית** הוא המין הנפוץ פחות והמצוי יותר בתחום האזורים ההרריים.

בשני מינים אלה, גדולים פרחי ההיקף של הסוכך מפרחי המרכז (ראה איור 1). במסרק איברי בולטת תופעה זו ביותר. נראית פה מגמה להתמלנות והתמחות, מעין "חלוקת עבודה" בין פרחי הסוכך: לפרחים החיצוניים עלי כותרת גדולים יותר, הם מושכים את החרקים, אך קיימת בהם נטייה לעקרות חלקית. במסרק איברי ידוע (דוכס, 1985) כי רוב פרחי הסוכך זכריים. במינים אחרים חלק מהפרחים עקרים ומתפקדים רק כפרסומת למשיכת מאביקים.

במינים אלה מועט מספר הפירות בכל סוככוך, בדרך-כלל 2-5. במסרק איברי מגיע לעתים רחוקות מספר הפירות בסוככוך ל-10, אך מספר הפירות נמוך ממספר הפרחים, כיוון שחלק גדול מהפרחים אינו חונט פרי כלל.

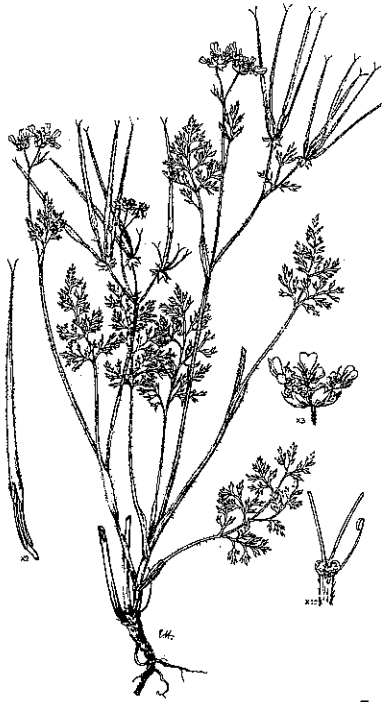
ל"קבוצת מסרק שולמית" (*Sec. Scandix*) אופייני פרי מעובה, פחוס בצדדיו, הנושא מקור ארוך מאוד, פחוס בגבו וניצב לפרי. תכונה זו מאפשרת להבחין בבירור בפרי ובמקור כשתי יחידות נפרדות (איור 2).

ב-7.4.87 סייר אחד המחברים (ע.כ.) עם חוג חובבי הצמחים של אגודת ידידי הגן הבוטני במורדות גבעת רמת-רחל, מול טרמפילדת תלפיות בירושלים, ומצא בשיא פריחתו צמח מסרק חריג, שאינו תואם את התיאורים שהובאו לעיל.

ב-2.5.87 נאספו באותו מקום פירות בשלים. בעקבות הגדרה מדויקת והשוואה לליבושי העשבליה המצויים באוניברסיטה העברית בירושלים, התברר כי זהו אכן מין זהו חדש

לארץ: *Scandix australis* L. 1753, ששמו העברי המוצע הוא: **מסרק דרומי**. בהמשך התברר שאבינועם דנין הקדים אותנו במציאתו ואסף מין זה כבר ב-23.4.77 בהר הרצל בירושלים. אהרון ליסטון הגדירו נכונה ב-1983 כ**מסרק דרומי**.

הצמח נמצא בתחומי העיר ירושלים, בשדות פתוחים ובקרקעות טרה רוסה ורנדזינה כהה. האתר בו נתגלה הצמח שוכן על מורדות גבעת קיבוץ רמת-רחל, ממזרח לכביש דרך חברון נ.צ. 17071278, רום 780 מ'. במקום נמצאה אוכלוסייה אחת בשטח של כ-15 מ"ר ובה מאות פרטים. בסריקה שנעשתה ברדיוס של כ-1 ק"מ מסביב לאתר, נמצאו פרטים נוספים של המין (הפריחה באתר זה חלה בחודש מרס - שיא פריחה: 15.3.88 - והבשלת הפירות לקראת תחילת מאי).

מסרק איברל
Scandix iberica M.B.

מסרק שולמיה
Scandix pecten-veneris L.

תיאור המין

הצמח הוא חד-שנתי וגובהו 20-40 ס"מ. צבעו הכללי ירוק-כהיר. עליו וגבעוליו קירחים. העלים דלילים וגזורים לאונות נימיות, דקות מאוד. כל הפרחים אנדרוגיניים ופוריים. אורך עלי הכותרת של הפרח 1-1.5 מ"מ. לעומת **מסרק איברי ומסרק שולמית**, פרחי ההיקף אינם גדולים במיוחד. הסוככונים קטנים, קוטרם 6-10 מ"מ (אורך 3'). אורך הצלקת הפורה 0.6 מ"מ. אורכה זהה לאורך הכנית או עולה עליה במקצת. אורך המקור פל-שניים מאורך הפרי, אך בגלל העובדה שהפירות והמקור אינם פחוסים, הם נראים כיחידה אחת, מעובה בבסיסה. לפרי ולמקור שיער קצר והדוק, הנושר לרוב במהלך ההתליבשות.

התכונה החשובה והאופיינית ביותר של המין לדעתנו היא מספר הפירות הרב בכל סוככון, 9-15, והתפשקותם בהבשלה, עובדה המשווה לסוככון הנושא פירות בשלים צורת כוכב רב-קרניים (אורך 3'). נצילין כי תכונה חשובה זו לא נזכרה בספרות עד כה. בהתליבשותם מקבלים הפירות החיצוניים של הסוככון צורה קשתית במקצת. במרבית הפרטים, אך לא בכולם, מופיע במרכז הסוככון פרי שונה בצורתו מיתר הפירות. הפרי קצר יותר, יושב כהמשך ישיר של עוקץ הסוככון, ובסיסו מעובה מאוד. אורך המקור כאורך הפרי.

תכונה זו של הימצאות פירות שוני-צורה באותו סוככון כאשר הפרי המרכזי שונה מפירות ההיקף, קיימת גם במסרק ארץ-ישראלי. מסיבה זו תואר **מסרק ארץ-ישראלי** על-ידי Boissier (1849) כסוג נפרד - *Cyclotaxis* (דורנית - במגדיר הישן); אך בעקבות הופעת סימן זה גם במינים אחרים של מסרק, למשל במסרק דרומי המובא במאמר זה, הוכלל הסוג הזה בתוך הסוג **מסרק** (Boissier, 1871).

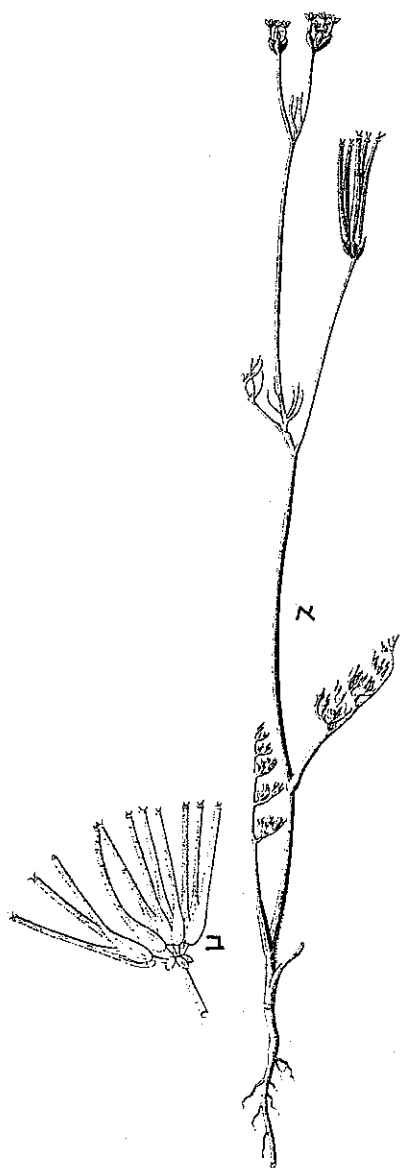
תפוצה ובית-גידול

עיקר תפוצתו של **מסרק דרומי** היא מערב ים-תיכונית, והופעתו במזרח הים התיכוני נדירה יותר. באזור זה הוא גדל מהבלקן, דרך תורכיה והרי הקווקז ודווח ג ולבנון וקפריסין.

האיסופים מירושלים הם מן הנקודה הדרומית ביותר באגן המזרחי של הים התיכוני, הידועה כיום. לא ברור אם מציאות אלה בשנים 1977 ו-1987 הן תוצאה של התפשטות חדשה של המין לאזורנו, או גילוי ראשוני של מין זה, הקיים מכבר בשטח. אנו נוטים לקבל את האפשרות הראשונה, שכן לא נראה לנו הגיוני, שדווקא בירושלים העיר, האזור המעושב ביותר במרחב (שמידע, 1986), לא נתגלה מין זה אם היה קיים, בעיקר נוכח החיבה שרחש פרופ' זהרי ז"ל לסוג **מסרק** והיכרותו הקרובה עם סוג זה.

בעיות טקסונומיות

אמנם ברור שלפנינו מין חדש לארץ, אך קיימים קשיים בשיוכו לטקסונים באירופה ובמזרח התיכוני.

איור 3. מסרק דרומי
Scandix australis L.
 מתוך: Reichenbach
 and Reichenbach (1867)
 א. צמח עם פרחים.
 ב. פירות מבשילים.

יש המאחרים (Hedge and Lamond, 1972; Tutin et al, 1968) מין זה עם המין מסרק גדול-פרחים - *S. grandiflora* (איור 4). לעומת זאת, יש הרואים בהם מינים נפרדים (Meikle, 1977), וזוהי גם דעתו של א. ליסטון מתוך ההערות לייבושי עשבייה ירושלים. גם אצל Post (1932) מצוינים מסרק דרומי ומסרק גדול-פרחים, כמינים נפרדים ומובאים כמצויים באותו מקום - בשתורה שבקעת הלבנון. ההבדלים בין שני המינים מוצגים בטבלה 1.

טבלה 1. סיכום ההבדלים בין מסרק דרומי למסרק גדול-פרחים

מסרק גדול-פרחים <i>S. grandiflora</i>	מסרק דרומי <i>S. australis</i>	
3 (5)	2-1 (3)	מספר הסוככים בצמח
חלק פוריים וחלק עקרים	כל הפרחים פוריים	פרחים פוריים
גדול מ- 5 מ"מ	1 - 1.5 מ"מ	אורך עלה כותרת הגדול החיצון
1.2 - 1.5 מ"מ	0.6 מ"מ	אורך הצלקת

מסבך את התמונה **מסרק מגלני** - *S. falcata*, שזוהה על-ידי Zohary (1972) בעקבות איסוף בודד של זהרי ופליטמן באזור נחל הקישון ב-1963. מין זה הוכלל על-ידי א. ליסטון (הערות לעשביית ירושלים) בתוך הטקסון **מסרק גדול-פרחים**. לפי שעה בגלל מיעוט הליבושים לא נוכל להכריע בבעיה זו.

חשוב מאוד לחזור, למצוא ולעשבב מין זה **באזור הקישון ובקרבתו**, לשם הבנה והגדרה נכונה של מיני המסרק בכלל ושל **מסרק מגלני** בפרט.

שמירת טבע

האתר בו נמצא המסרק - ולפי שעה האתר היחיד בתחומי ישראל בו אנו מכירים אוכלוסייה של מין זה, מצוי באזור הכניסה הדרומית לירושלים. בהתאם לפרטומי מהנדס העיר, מתוכנן בתחום זה "פרויקט השער הדרומי". כרגע מוגבל הפרויקט לאזור המערבי של כביש דרך הברון, ובו מיועדים לבנייה רובע מסחרי, תחנת דלק ואלמנטים נוספים, שלא יותירו כל שטח טבעי במקום.

החלק המזרחי, בו מצויה אוכלוסיית המסרק, מצוי כרגע בתכנון בלבד עקב השתייכותו לקיבוץ רמת-רחל והמועצה האזורית מטה יהודה, שהם בעלי הקרקע. אנו מדגישים כאן את חשיבות שמירתה של אוכלוסייה זו, למרות קיומה בשטח בעילתי לשימור, באשר הינה האוכלוסייה הדרומית ביותר בתחום זה של מזרח אגן הים התיכון, מנותקת מרחק מאות קילומטרים מאוכלוסיות שכנות.

לסיכום, ברצוננו להדגיש שני היבטים חשובים ומעניינים הנובעים מסיפור המציאה: ראשית, צריך לפקוח תמיד עיניים, שכן עדיין ניתן למצוא גם כיום הרבה מינים חדשים לארץ (ליסטון, 1985), ואפילו בירושלים! במשך שמונה שנות פעילותו של מרכז רת"ם נמצאו בעזרתו מינים רבים חדשים לארץ (ראה המדור "צמחי החודש" בטבע וארץ, ומדור זה). עובדות אלה מוכיחות עד כמה ניתן עדיין לחפש ולמצוא.

שנית, יש לפקוח עיניים גם על המינים הנפוצים, ולאחר הגדרתם הראשונית וקריאתם בשם, מן הראוי להבחין בצורות השונות של איברי הצמח ובתפקידיהם, כגון ההתאמה בין מבנה הפרח לצורת ההאבקה, אופן יצירת הפירות וכיוצא באלו שונים באבולוציה של הצמחים.

רשימת הספרות:

- דוכס, ד. 1985. יעילותם וחשיבותם של מאבקי מסרק איברי. רתם 17: 7-17.
ליסטון, א. 1985. צמחים חדשים ומשמעותם. רתם 17: 49-53.
שמידע, א. ודרום, ד. 1984. פרחי ירושלים. עמ' 72. כנה-כרטא.
- Boissier, E. 1849. Diagnoses Plantarum orientalium novarum. No. 10:49.
Parisiis.
- Boissier, E. 1872. Flora Orientalis. Vol. 2: 917. Geneve, Basle and Lyon.
- Hedge, C. and Lamond J.M. 1972. *Scandix*,. In: Davis P.H. (ed) Flora of
Turkey and the East Aegean Islands. Vol 4: 329-330. Edinburgh.
- Meikle, R.D. 1977. Flora of Cyprus. Vol. 1 696-698. Kew.
- Post, G.E. 2nd ed. by Dinsmore, J. R. 1932. Flora of Syria, Palestine and
Sinai. Vol. 1:531-532. Beirut.
- Reichenbach. L. et Reichenbach H.G. 1837-1838. Icones Florae Germanicae et
Helveticae. Tom 21 Tab 2030. Lipsiae.
- Tutin, T.G. et al. 1968. Flora Europaea. Vol. 2:326-327. Cambridge.
- Zohary M. 1972. Flora Palaestina. Vol. 2:390-392. Jerusalem